

UPPLÄNSDK SKOLHISTORIA

Något ur litteraturen till folkskolans 100-årsjubileum 1942

Av TORSTEN REHNSTRÖM

Stadsskolor, magnatskolor och sockenskolor voro de tre slags barnskolor, som grundades här i landskapet på 1600-talet, d. v. s. sådana som man skulle kunna inränga under begreppet folkskolor. I en summarisk översikt ha KARIN och ERIK BJELFVENSTAM, som fingo i uppdrag att till skoljubileet sommaren 1942 utarbeta en minnesskrift, bl. a. redovisat för vad Uppland hade att tillgå av dessa undervisningsanstalter. Författarna säga i förordet, att tid och utrymme inte stått till förfogande för en utförligare framställning, den har också begränsats till tiden före det jubileum som firades. Minnesskriften — för att nu behålla författarnas benämning — har alltså inte ägnats åt den hundraåriga folkskolans historia utan blivit, som titeln anger, »Blad ur den uppländska folkundervisningens historia före 1842». Dessa blad, hur snabbt de än kommit till och hur kortfattade de än äro, ha stort värde som ett slags inventeringsinstrument.

Det låter ju storartat med magnatskolor, det var dock betydligt enklare än det låter: det var sådana folkskolor, som voro avsedda för barn till stiftarens underlydande. Det fanns fem sådana i Uppland under 1600-talet, de flesta vid vallonbruket. De första lärarna där voro sannolikt kalvinska präster, och undervisningen tycks främst ha gällt den kalvinska katekesen. I Veckholm fanns en magnatskola, som grundlagts av Magnus Gabriel De la Gardie. Också där var kristendomsundervisningen det väsentliga — fast inte kalvinsk! I själva verket grundlades både vid Österby och Lövsta lutherska folkskolor,

för att »de barn av den fransöske nationen, vilkas föräldrar sig till den kalvinska religionen bekänna, måtte i vår sanna evangeliska lära undervisade vardas». Man började nämligen se snett på främmande religionsbekännare. Veckholmsskolan tycks ha varit i gång i mer än 100 år. Vid mitten på 1700-talet kom den i vanrykte. Skolmästaren frågade nämligen inte efter sin syssla utan han hade »vandrat omkring i församlingen och sökt sitt nöje och förplägning av öl och brännevin». Tyvärr tycks detta nöje inte ha varit alltför obekant för forna tiders skolmästare. Också i Tensta fanns en magnatskola. Skolmästaren skall vara förpliktad, heter det, »när det så föräldrarna behagar och barnen finnas skickeliga, att giva dem en god och trogen handledning uti räknande och skrivande».

Till översikten av skolbeståndet har lagts ett par kapitler, som ger en intressant inblick i vad man tänkte och ansåg i folkundervisningsfrågan här i landskapet — åtminstone i en del av detsamma; av någon orsak ha författarna inskränkt sig till Roslagen och Fjärdhundra. Det gäller behandlingen av det k. cirkuläret av 1768 om hur man tänkte sig att »skole- och undervisningsverket för allmogens barn på landet» skulle ordnas. Någon större hänförelse för saken kom inte till synes på stämmorna.

Den uppländska motviljan mot förändringar och nymodigheter gav ett bestämt utslag. Man hade förresten ett högt föredöme i landshövdingen själv i Uppsala län, han kunde inte förstå, att det i hans hövdingedöme behövde göras något ytterligare för barnens undervisning! Denna nöjdförklaring får en tydlig belysning i kapitlet om uppländska skolor och skolmästare vid 1800-talets början, då de anspråkslösa förhållandena dock i alla fall voro åtskilligt bättre än under landshövding Funcks tid. Minnesskriften avslutas med att några skolordningar från 1700-talet återges. Var man sparsam på allt annat när det gällde skolan, så mättes tiden ut med överväldigande frikostighet. Av en skolordning kan man inhämta, att skoldagen kunde börja sist en timme efter klämtningen på morgonen och sluta kl. 6 på e. m.!

Det livliga forskandet i arkiven och urkunderna, som skoljubileet gav anledning till, avsatte naturligtvis också en mängd lokala utredningar. De flesta stannade väl inom sockengränserna, många publicerades i valda delar i pressen, och en del fick äran att tryckas i bokform. Författarna ha lagt tyngdpunkten på olika sidor av ämnet, i de flesta fall ingå dock lärarbiografier eller åtminstone förteckningar över lärare och lärarinnor från forna tider och till nu. Det är ett säreget nöje att gå igenom dessa längder förresten, att se hur förtroendet att handleda det uppväxande släktet gradvis kommer i allt kompetentare händer. I sin omfångsrika och grundligt utredande skrift om Helga Trefaldighets folkskola har kyrkoherde FR. N. SANDBERG speciellt fäst sig vid skolhusens tillkomst, och så sant som skollokalerna spegla undervisningsförhållandena på en ort, har bilden från H. Trefaldighet också fått tydliga konturer. Det kan tyckas, att en del uppgifter ter sig rätt överflödiga, där finns invigningstal etc., som nog kunnat ge plats åt andra och för skriften mera betydelsefulla ting, men kanske har det för sockenborna ett värde, som en utomstående har svårare att uppskatta. Vad beträffar skolhusen berättar förf. den inte oävna historien om hur Bondkyrkosocknens första »fattigstufva», som består än i dag — det är den som utgör bottenvåningen i den s. k. kyrkskolan, numera kommunalkontoret Drottninggatan 13 — blev skolhus. Man var så lyckligt lottad, att det inte fanns några »husvilla fattiga» i socknen, och som huset på något sätt måste användas, blev det klockarbostad, och klockaren hade bland andra bestyr också uppdraget att lära »läsa i bok». I över 100 år tjänade det som skollokal och kan, säger förf., med skäl sägas vara en milstolpe på bildningssträvanden väg i Bondkyrko socken. Det fyllde också väl sin uppgift. Hur befolkningstillväxten och socknens rätt egendomliga geografiska utseende sedan gav anledning till en dragkamp mellan norra och södra delen, när det gällde alltmer behövliga skollokaler, är en annan historia, som berättas ganska ingående. Med fullbordandet av Sunnersta skolas andra etapp för 12 år sedan var då i alla

fall kommunens skolbyggnadshistoria avslutad. Men fortsättning följer nog. Kyrkoherde Sandberg avslutar sin skrift med en samling sympatiskt hållna minnesrunor över bortgångna lärare och lärarinnor.

En mycket rikt och vackert illustrerad minnesskrift gavs också ut om Alunda sockens folkskolor, trots att, som det heter i BROR A. SJÖGRENS inledande kapitel »Hundra års svensk folkskola», de fundamentala förutsättningarna för ett hundraårsfirande fattades för socknens vidkommande. Några omedelbara åtgärder fick nämligen inte 1842 års stadga i Alunda, först omkring år 1850 satte man igång. Sedan slutet av 1700-talet hade man dock antydningar till en ordnad folkundervisning, och i HUGO FREDRIKSSONS bidrag får man närmare veta, hur dessa antydningar togo sig ut. Rätt utförligt skildras socknens första helt anställda skolmästare, han antogs 1814 sedan han företett bevis om »erforderlig kunskap i innanläsning, Christendom samt skriva och räkna emot en förbindelse, att för kost och husrum samt 8 tunnors arvode på året beräknadt, undervisa ungdom i Lång- och Löfsta Ottungar». Han hette John Boberg och tycks ha haft ett för tiden mindre vanligt intresse för uppgiften; han var den som införde Lancastermetoden, och när han efter 28 års tjänst begärde avsked fick han ett berömande omnämnande i stämmoprotokollet. Detta skolmästaröde har av förf. fått en ganska bred beskrivning, då det är en faktisk och typisk tidsbild under folkskolans genombrottsår. I den stora socknen behövdes emellertid flera skolmästare, och så småningom kom det också till många skolor. För de flesta gäller väl vad som sägs om Marma skola, att man när man läser de gamla protokollen får ett starkt intryck av de stora ekonomiska svårigheter, som måste övervinnas. Det fanns också andra svårigheter; när Vettsta skola skulle byggas, var det en bonde som inte gick med på att bidra till bygget. Lyckligtvis hade socknen då en skolman av första rang i sin kyrkoherde, prosten B. G. Bergman. Han betalade helt enkelt den tredskande bondens andel. Under Bergmans tid kom f. ö. alla skolor i socknen att ny- eller om-

byggas. Det säger en del om prästerskapets nitälskan för folkundervisningen i allmänhet på den tiden, men man skall akta sig för att i den tredskande bonden se något typfall för landsbygdens inställning. I själva verket fick man väl i Alunda kanske mer än på de flesta andra platser bördor, som det verkligen fordrades något liknande entusiasm att bära. Skolrotarna fingo nämligen själva bygga sina lokaler. Boken om folkskolan i Alunda ger f. ö. inblickar i litet av varje. Några sidor ägnas åt »Data och tidsbilder från århundradets början till 1920». Man tycks ha haft ett gott öga till godtemplarna. En anteckning från 1908 lyder, att »Goodtemplarna i Ramhäll skulle varnas för att störa skolläraren i Ramhäll», och året därefter bestämmer man att »då det visat sig att vi icke ha någon säkerhet för, att icke kristendomsfientliga och socialistiska talare uppträda på våra skolsalar, så länge goodtemplarna få begagna skolorna för sina möten, ansåg skolrådet det vara sin plikt att för framtiden stänga socknens skolor för dem». Man kan förmoda att skolrådet har en annan inställning till godtemplarna nu. I »En arbetsdag» lämnar också fru ELIN NORDIN ett bidrag till skolkrönikan. Hon skriver om sin far folkskolläraren J. P. Thorsell, och man kan anta, att hans skola och livsföring var ganska tidstypisk. I all sin enkelhet är det en kulturbild i miniatyr. För skolan av i dag ger Bror A. Sjögren en redogörelse, vars uppgifter om social omvårdnad, om skolspårverksamhet och mycket annat bjärt kontrastera mot gångna tiders allenahärskande plugg.

Minnesskriften har tillkommit under redaktion av Alice Eriksson, Hugo Fredriksson och Bror A. Sjögren.

Det nämnda cirkuläret från 1768 fick vad Tierp beträffar ett gott svar. Kyrkoherde JOH:S W. ÖSTLUND, som har författat minnesskriften Tierps folkskolor intill 1942, berättar att man på en sockenstämma samma år gjorde åtskilliga åtaganden och upprättade vad man skulle kunna kalla för ett reglemente. Protokollet vid stämman nämner som lärare en f. d. trumslagare. Det är inte den enda krigsman, som socknen fick till skolmästare. Apropos protokollet berättar förf., att han vid tillträdet

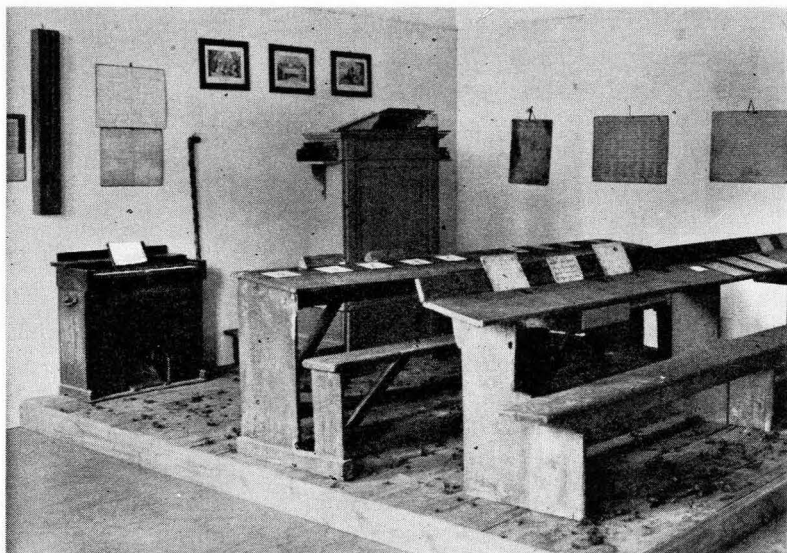

Bild 1. Från skolutställningen i Uppsala. Rekonstruerat skolrum från 1840-talet. Den bakersta »långbänken» från Morkarla, det övriga från Uppsala. Över orgeln psalmodikon från folkskolans första tid. På väggen t. h. lästabeller.

av kyrkoherdetjänsten 1926 fann några av dessa protokollsblad — det var lösa lappar — i en låda ute i klockstapeln bland en hel del skräp. Den praktiska verkan av överenskommelsen är det nu omöjligt att få kännedom om, men det förefaller, skriver kyrkoherde Östlund, som om de motsättningar, vilka uppstodo mellan kyrkoherde och församling under den närmaste tiden, även skulle ha hindrat den så lovande skolordningen att äga något längre bestånd. Hur det nu var med skolordningen, så tycks man åtminstone något längre fram i tiden inte ha lagt fingrarna emellan, när det gällde den ännu icke obligatoriska skolgången. Från 1801 berättas att man utdömt både stockstraff och böter för tredskande föräldrar. Så sträng kunde man vara mer än 40 år före den lagstadgade folkskolan. Var man lika sträng längre fram i tiden? Enligt skolrådsprotokoll från 1868 var skolgången i högsta grad dålig.

När statsbidragen kommo och församlingarnas och framför allt skolrotarnas bördor lättades, blev det en annan fart. Senare delen av 1800-talet bjöd på många problem, det var lokalfrågan, barnrikedomen och lärarrekruteringen, som vållade huvudbry. Vad lärarfrågan beträffar, så tycks man ha haft en utpräglad motvilja mot att anställa folkskollärarinnor. På ett sammanträde i skolrådet instämde alla med en talare, som yrkade på bibehållandet av några mindre folkskolor. Dessa skötas mycket bättre, heter det, av småskollärarinnor, som bäst passade för de mindre barnen, »men sämre av examinerade lärarinnor». Några år efteråt hotades med indragning av statsbidraget till en folkskola, om icke lärartjänsten ledigförklarades. Orsaken härtill var, antecknar skolrådet, att man önskade, att vikarien »skulle hinna bli mera bekant där på orten»! De senaste årtiondenas hastiga utveckling på skolområdet får i kyrkoherde Östlunds skrift en utförlig behandling, och naturligtvis får Tierps köpings skoldistrikt, som nästa år kan fira 20-årsjubileum som självständigt, sina särskilda sidor. Kanske kommer det att firas med grundläggandet av den nya skola, till vilken man gjort upp ett storslaget projekt. Det är väl inte omöjligt, eftersom man bara väntar på k. m:ts godkännande av förslaget.

I samband med det sjunde uppländska folkskolemötet i Uppsala var en jubileumsutställning anordnad på Stadsbiblioteket. Den gav med sitt rika material en både god och roande överblick över folkskolans arbete under ett sekel. Man kunde där få avskräckande exempel på den gamla teckningsundervisningen, lika väl som den moderna undervisningens frihet demonstrerades strax bredvid med akvareller från småbarnsstadiet och uppåt. Den kvinnliga slöjden var ordnad efter samma principer. Den historiska stämningen på utställningen förtätades i 1840-talsrummet, där en interiör (med bl. a. en s. k. »långbänk» från Morkarla, se bild 1), representativ för den tidens stränga skoltukt, hade ordnats. Även en skolsal från 1880-talet hade ställts i ordning. Från dessa interiörer kunde man vila blicken på de ljusa och glada klass-

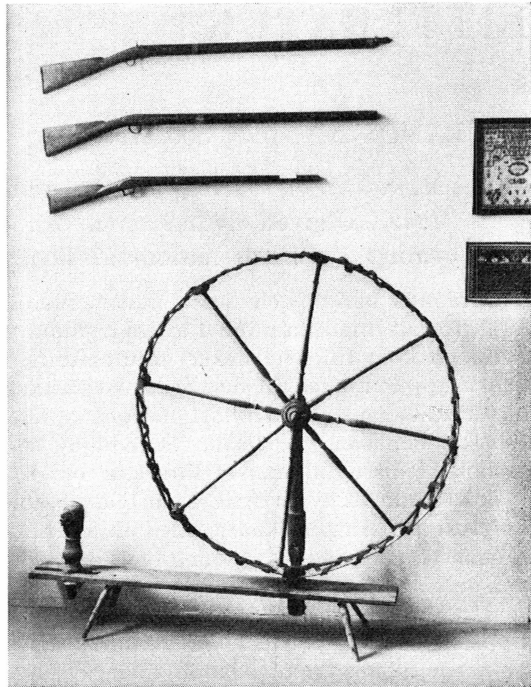

Bild 2. Från skolutställningen i Uppsala. »Långrock», använd vid slöjdundervisningen i Prins Gustafs skola, Uppsala, vid mitten av 1800-talet.

rum, som stå våra dagars skolbarn till buds. Möblerna hade inte längre någon anstaltsprägel, läraren hade stigit ned från sin höjd i katedern. Det moderna småskolerummet gick i samma stil. Det fanns mycket annat på denna utställning. Man fick glimtar från skol- och klassbiblioteksverksamheten, ett ambulerande skolkök fanns med, och i källarvåningen exponerades en rikhaltig visning av arbetsresultaten från slöjd- och teckningsundervisningen i de uppländska socknarna och i Uppsala stad under den sistförflutna terminen. För den förträffliga utställningen var folkskollärare Anders Åsblom, Uppsala, kommissarie.